

"שלומיאל" בן האלמוות

יהודה אילוני

ולא-יהודים". תוך שהמתכבר עומד על ההבדלים בתיאורי האף היהודי על ידי בני ברית ושאנים בני ברית, הוא נפרע אגב כך מסגנונו הבומבסטי של מרטין בובר שבעיניו, כביכול, "מתגלמת יהדותנו באפינו בתנועות לא רצוניות ומקורלות".⁹

היכן הגיון הציונים? שאלה זו שם "שלומיאל" בפי ה"אלגמינה צייטונג דס יודנטומס", העתון היציג של היהדות הליברלית, האנטי-ציונית.¹⁰ לדעת העתון אמנם מאחדים את היהודים היסטוריה בת אלפיים שנה, סבל, גזירות וגעגועים, אלוהים אחד ותורה אחת, אך כנגד התורה המרושעת של כמה גברברי-בובר, שיהודי גרמניה הם חלק של אומה יהודית, עליהם למחות בכל תוקף.¹¹ בפנותו אל העתון הציוני "יידישה רונדשאו" מצא "שלומיאל" ברשימת חוכן העניינים לשנת 1902 רק שורות ריקות.¹² ...

בקביעת אופיו של העתון היהודי להומור וסטירה הלכו העורכים בעקבות עתונים פוליטיים-סטיריים שהופיעו באותה עת בגרמניה, ה"קלדרדטש" (Kladderdatsch) וה"סימפליסימוס" (Simplicissimus), שהעבירו תחת שבת עוקצם אישים ומאורעות פוליטיים ותופעות ציבוריות.¹³

לאמיתו של דבר לא היה "שלומיאל" העתון ההומוריסטי היהודי הראשון בגרמניה קדם לו, ב-1889, עתון בשם "גוט ווך" (שוב טוב), אותו הוציא לאור בברלין איש עסקים בשם זיגפריד מאיר לטובת קופת גמילות חסדים. "גוט ווך" הופיע כביכול בירושלים ב" בתמוז תרנ"ח (1898), (כלומר שנה לאחר התכנס הקונגרס הראשון בבזל בו הרצל, כדבריו, יסד את מדינת היהודים).

העתון, שבעיניו מדינת יהודים עצמאית היתה רעיון הבלים, מתאר את החיים במדינת יהודית בדויה שנה אחרי היווסדה. התיאורים אינם כתובים בנימת סטירה אלא בלעג לתכונות יהודיות, מעין השמצות האנטישמיות.¹⁴ אך זיגפריד מאיר ניחן בחוש נבואי לא רק לגבי עצם ייסוד מדינת יהודים אלא ידע לדוות על פעילות הבורסה היהודית ואף נקב בשמות ניירות ערך, מניות הבנק היהודי הלאומי והבנק היהודי-אנגלי. כן תיאר מעין אספת "מזרחי", בה דנו שומרי מצוות חרדיים על

הדמות של שוטה החצר היהודי, שבחובשו כיפת ליצן הוא בן חורין להצליף בשבת לשונו על סביבתו, להוריד את מסווה הצביעות מנכבדים ואנשי מעלה ולחשוף את חולשותיהם ולהשמיע אמיתות לא ערבות לארזן.

בהתאם לתפיסה זו, כיוון "שלומיאל" בגיליונו הראשון את חיצו הסטירה אל יריבים ואוהדים, כמו מתבוללים בדמות הרובאי כריסטופיל כהן, שזכה לקבל "כפתורים" הודות לשירות נאמן במשך שלוש שנים בגדוד הפרשים האדומים של ממלכת פרוסיה; או בעל האחזה, יועץ-המסחר לוינשטיין, ש"זכה לכבוד" להיות מוזמן לארוחה אצל פקיד הנפה. במדרו ה"כרוניקה" פורסמה "החדשה המסעירה", שלפריווט-דוצנט⁷ ד"ר קריסטלר, שהתפרסם בזכות מחקריו בתחום הגינקולוגיה, הוצעה סיגריה מידי רופא הקליניקה א. פון לייזן. כן לא פסחה ה"כרוניקה" על הידיעה, שפילנטרופ בשם רוברט מוזס תרם מליון מרק לבניין בית יתומים, שאליו יתקבלו ילדים יהודים על פי שיעור היהודים בקצונה הגרמנית...

אל המתבוללים כוונה גם מודעה על ספר בישול חדש. בראש המודעה התנוססה תמונת חזיר מעוטרת משני עבריו במלה "כשר", בהשגחת הרבנות הרפורמית. הספר נועד למשפחות אמידות במערב ברלין והבטיח לרוכשיו גם רצפטים כשרים למהדרין.⁸

גיליון הבכורה של "שלומיאל" לא חסך עוקצו גם מן העתונות היהודית, כולל העתון הציוני הרשמי. ל"אוסט אונד ווסט", בעל הציביון היהודי-לאומי שחתר בלהיטות יתרה לגילויי אמנות יהודית, הוא ייחס מאמר אודות "תיאורי אפים יהודיים אצל אמנים יהודים

באביב 1903 צצה מחשבה בקרב קבוצת ציונים צעירים בברלין להוציא לאור כתב עת סטירי-פוליטי. המחשבה קרמה עור וגידים והגיליון הראשון ראה אור כבר במאי אותה שנה תחת השם: Der Schlemihl, Illustriertes: juedisches Blatt fuer Humor und Satire (שלומיאל, עתון יהודי מאוייר להומור וסטירה). המו"ל היה ליאו וינץ, שהוציא לאור את "הירחון המאוייר ליהדות מודרנית" — Ost und West (מזרח ומערב). המשתתפים בגיליון זה היו תיאודור זלוציסטי,¹ סמי גרונמן,² אמיל סימונסון,³ ומקס יונגמן,⁴ שהתנסו בכתיבה הומוריסטית לעת מצוא, בעיקר לשימוש במסיבות אגודות הסטודנטים הציוניות.

השם "שלומיאל" הושאל מן הפולקלור היהודי. מקורו שנוי במחלוקת. יש גורסים שמקורו עברי והוא שיבוש של "שלא מועיל". אחרים סבורים שהוא צירוף של מילים ביידיש ובעברית: "שלים-מזל" = ביש מזל. לדעת היינריך היינה "שלומיאל" הוא מצאצאי צאצאיו של שלומיאל בן צורישידי, נשיא שבת שמעון,⁵ אף כי ספר במדבר אינו מייחס לו שום מעשה "שלומיאלי". למרות זאת חדר "שלומיאל" כ"שלומיאל" אל הספרות היהודית וגם אנו נכנה אותו כך. אלא ש"שלומיאל" קנה לעצמו מעמד מכובד גם בשפה הגרמנית בזכות "הסיפור המופלא של פטר שלומיאל", האיש ללא צל (= ללא מולדת), שפרסם הסופר הפרוסי ממוצא צרפתי אדלברט פון שמיסו ב-1814.⁶ המילון העברי והמילון הגרמני מגדירים את המושג "שלומיאל" כשוטה לא יצלח, ביש מזל. אך מול עיני העורכים של הירחון "שלומיאל" עמדה

SCHLEMIEL

Illustriertes jüdisches Witzblatt.

Unter Mitwirkung namhafter jüdischer Künstler und Schriftsteller
herausgegeben von **Dr. Max Jungmann**, Berlin.

Der „Schlemiel“ erscheint regelmäßig am 1. eines jeden Monats. Jahresabonnement 2.50 M. (incl. Porto). Einzelnummer 25 P.
(nebst 3 resp. 5 Pf. Porto). Probenummern werden nicht abgegeben. Der Versand geschieht nur nach vorheriger Einsendung des
Betrages. Abonnements werden von jeder Postanstalt und den Briefträgern entgegen genommen. Inserate 40 Pf. die 4gespaltene Petitzeile.

Alle Zuschriften und Anfragen sind zu richten an den

Verlag des „General-Anzeiger für die gesamten Interessen des Judentums“, Dr. Moses, Berlin C², Spandauer Brücke 6.

No. 7

Freitag, den 1. Juli 1904.

II. Jahrgang.

Graf Mirbach.

Graf Mirbach ist vom Schlaf erwacht,
Der Tag beginnt zu grauen,
Da hat er einen Plan erdacht
Und will ein Kirchlein bauen.

Das sei ein stolzes Marmelhaus,
Wo fromme Christen beten. —
Doch tief bekümmert ruft er aus:
Wer giebt mir die Moneten?

Wer legt das Geld mir in den Schoß,
Dah ich das Werk vollende?
Der Deutsche ist im Glauben groß,
Doch klein ist seine Spende.

Er, denkt der Graf, es bricht die Not
Das Eisen und die Sitten;
Der 'Jud' ist auch ein Patriot,
Den Juden will ich bitten.

„O Jude, lieber Jude mein,
Ich brauche einen blauen
Und einen braunen Kassenschein,
Ich will ein Kirchlein bauen.“

Da giebt der 'Jud' mit voller Hand
Und stillt sein Begehren;
So kommt im deutschen Vaterland
Die Frömmigkeit zu Ehren.

Und am Jom Kippur allemal,
Da mieten wir aus Mangel
An Tempeln uns ein Bettlohal
In einem Tingeltangel.

7.

נושאים הנראים היום אקטואליים ביותר. לבסוף דיווח כתב "גוט ווך" מברלין על גירוש היהודים מגרמניה ועל הנזקים הקשים הנגרמים למדינה זו, שהביאו לכך שמתנוססת בה הכתובת: "גרשו את היהודים חזרה אלינו!"¹⁵

הרצל אמר: לחדש את ההופעה

"שלומיאל" אמור היה להופיע מדי חודש בחודשו, אך כבר לאחר הגיליון הראשון לא עמד המו"ל בדיבורו, ודומה היה שגיליון הבכורה יהיה גם הגיליון האחרון. אולם "שלומיאל" זכה להדים טובים בתנועה הציונית, וכשהתכנס הקונגרס הציוני השישי בבול (1903), כשבת הצירים בשיחת רעים בקפה "שפיץ", פנה הרצל, שכעתונאי העריך את כוחו התעמולתי של עתון סטירי, אל סמי גרונימן ועודד אותו לחדש את הופעתו.¹⁶ גרונימן קיבל את משאלתו של הרצל כהוראה מחייבת. הוא קיבץ את חבורת הכותבים ובאוקטובר אותה שנה הופיע העתון מחדש. הפעם זכה למו"ל יציב יותר, יוליוס מוזס, שהוציא לאור שבועון גונקופורמיסטי בעל נטייה יהודית-לאומית, ה"גנרל-אנצייגר פיר די גומלטן אינטרסן דס יודנטומס".¹⁷ כתיב השם "Schlemihl" הוסב ל"Schlemiel", כדי למנוע תביעה וזכויות מן המו"ל הקודם וכן הוסבה כותרת-המשנה מ"עתון מאויר להומור וסטירה" ל"עתון בדיחות מאויר" (Illustriertes juedisches Witzblatt) — שם פחות מחייב, שעשוי היה אולי לחבבו על קהל קוראים רחב יותר.

את תפקיד העורך קיבל על עצמו הרופא הצעיר מכס יונגמן ולידו עזר צוות משתתפי גיליון הבכורה, אלא, כפי שאמר יונגמן: "לא פעם נטשוני חברי ונאלצתי לכתוב את כל הגיליון כמעט לבד".¹⁸ מדי פעם תרמו ציונים ידועי שם כמקס נורדאו, ליאון קלנר והיינריך ירוק-שטיינר מפרי עטם לעתון אולם הרצל היה ביקורתי. לאחר הופעת גיליון דצמבר 1903 כתב ליונגמן: "אם מותר לי לבקר בגילוי לב, הרי רשימות אחדות נכתבו עבור חוג צר מדי... טוב מאד הוא השיר 'נצחון' והסקירה הפוליטית... מבחינת האיור העתון עדיין חלש".¹⁹

למרות יחסו החיובי ל"שלומיאל", לא נטה הרצל להשתתף בו. וכשהפציר בו יונגמן השיב לו בפברואר 1904 בנימה המשקפת את הלך רוחו ואת בריאותו הרופפת בשנת חייו האחרונה: "עם כל רצוני לא אוכל לשלוח לעתונך מאמר, כפי שהנך מבקש. מקור מצב רוחי הטוב נסתם מזמן לחלוטין, בפרט מאז שאני פעיל בתנועתנו. אתה לבטח תוכל להבין לרגשותי. אולם אני קורא כל גיליון של עתונך בהנאה גדולה ביותר ואני מאחל שגם להבא תישארו כרמה זו".²⁰

הניסיון להרחיב את שורת הכותבים בעזרת תרומה כספית בצורת פרס בעבור היצירה ההומוריסטית או הסטירית הטובה ביותר שתרם הרצל מכיסו הפרטי, לא עלה יפה. אך בעיקר העיקה בעיית הקיום החומרי. איש ממשותפיו "שלומיאל", כולל העורך, לא העלה בדעתו לבקש שכר סופרים, אך למרות זאת, ולמרות מוקיריו הרבים, סבל העתון ממצוקה כספית כרונית. אלה, כדברי העורך, לא סבלו מגדיבות יתר. לרוב קראו אותו חנינם בכתבי הקפה או באולמות הקריאה וחוגים

מיסטר שלומיאל היקר!

כאשר בני ארצי שמעו שאתם עושים immigration of Jews לאוגנדה, עמדו כל ה-niggers על שפת ימת ויקטוריה ושפכו דמעותיהם הימה. רק אני שמרתי על מצב רוחי הטוב. "מדוע אתם מיללים?" שאלתי. ה-Jewish nation יתיחסו אליכם בידדות, כי עשו בהם לינץ' באירופה כמו ל-niggers המסכנים באמריקה. גורל דומה מקרב בני אדם והם יתייחסו אליכם כמו אחים. [...], אחרי זמן קצר באה השיירה היהודית הראשונה, כולה חברי ה"מזרחי". רואים מיד, כולם אנשים טובים, עם כוונות ישרות. ואדוקים הם — עוד יותר מן ה-Puritans. ואם הם זועקים השמימה — מיד נפער שם חור גדול והם יכולים לדבר ישירות עם אלוהים. אומרים שכל "מזרחי" הוא מלאך וכל כך ירא שמים, שלעומתם המלאכים מיכאל וגבריאל הם סוציאלדמוקרטים.

אך בנייהם היה אחד ד"ר כריסטיאן שמואל מגרמניה, a celebrated reform rabbi. באניה התחבא בתאו ויצא ממחבואו כאשר עלו ליבשת. למען לא יכירו אותו ויחשבו אותו ל"מזרחי", התחפש והעמיד פנים ודיבר עם הידיים עד ש"המזרחי" האמינו שהוא אורתודוקסי. לרגלי הר קניה, שם נאספו כל ה-niggers בתלבושת חג, עלה הדוקטור לדוכן ונתן sermon לגייר את העם ל-Jewish religion. הוא דיבר כל כך יפה על השליחות של היהודים, שבזמן הקצר של 2000 שנה השליחות כבר השיגה כל כך הרבה. בעוד שלפני 400 שנה שחטו יהודים כמעט בכל יום, כעת עושים את זה רק כל ארבעה שבועות. וזה הודות לשליחות היהודית שעשתה את העמים moralised ומשכילים. אנשי התלבוש מיד מן העניין, עברו לאמונה היהודית והבטיחו לא לאכול יותר בשר חזיר ובשר אדם רק קוגל-איטריות, כבד ארוזים קצוץ וצ'ולנט. זה יכול היה להיות success גדול לדוקטור. [...] אבל אז דרש שיהיה יום מנוחה בכל יום א' בשבוע. "מדוע יום ראשון?" שאלו ה"מזרחי". "שיהיה יום שני" אמר הדוקטור. "מדוע יום שני?" צעקו ה"מזרחי". "שיהיה יום שלישי" ענה שוב הדוקטור. וכך הלאה עד שהגיע ליום שישי. ונעשה רעש גדול והאורתודוקסים צעקו "שבעס, שבעס!" והיכו באגרופים באוויר והשתוללו עד שנחרשו מרוב רעש. והדוקטור גלגל ברוב קדושתו את עינו השמימה, כאילו התאמן בכך שנים רבות. נעשה כמעט שקט והאדון כריסטיאן שמואל דיבר אל העם: "אחים, אני מבקשכם, אל תהיו קנאים. האם אתם חושבים שחשוב לאלוהים באיזה יום אנו נחים? מדוע אתם מתעקשים דווקא על שבת, היום אותו

לא-ציוניים לא התעניינו בו כלל.²¹ הופעתו המחודשת של "שלומיאל" חלה באחת התקופות הקשות ביותר בחיי התנועה הציונית הצעירה — המחלוקת בשאלת אוגנדה. מחלוקת זו תפסה מקום בולט בגיליונותיו. יונגמן עצמו נמנה עם המעטים בין ציוני גרמניה ששללו את הצעת אוגנדה, "שכן ציונותי נבעה מהתלהבות יהודית-לאומית ומגעוועים רומנטיים לארץ ישראל ולא בראש וראשונה ממצוקת היהודים".²² הוא ניהל את מלחמתו בהצעת אוגנדה כנשק המתון של האירוניה והבדיחה. במיוחד זיכה בעקיצותיו את אנשי ה"מזרחי", שהיו מתומכי הרצל בפולמוס אוגנדה. יונגמן יצר את דמות הציף האוגנדי מבאפא ג'מבו, שהתגייר ליהדות אורתודוקסית ודיווח מעל דפי "שלומיאל" מדי חודש על המתרחש והמתחדש במדינת היהודים הברוויה באוגנדה. הכותרת אמרה: מכתבים מ"נוי גוילנד" (ארץ חדשה-חדשה, על משקל "אלטנוילנד" של הרצל). להלן המכתב הראשון, ראשון בסדרה ארוכה.

קידשו בני אמונתנו בזמנים קדומים מעורפלים? זכרו שאנחנו אנשים מודרניים ועלינו למלא חובות חברתיות מסויימות. איך נעשה זאת, אם אפילו בעניינים קטנוניים כאלה נדבר באמצעות המסורת? האם באמת תשלוט במדינתנו החדשה האורתודוקסיה הבלתי סובלנית?
 ואז קראו ה"מזרחי" האדוקים: Down with him! אפריקה לשחורים! אפריקה לשחורים! תפסו את הדוקטור בזקנו, גררו אותו לימת ויקטוריה וזרקו אותו למים. שם יכול היה לצוף הודות לשומנו, אך הוא בכל זאת טבע בגלל לב האבן שבחזהו.
 עכשיו הוא מת ואיש לא מתאבל עליו. גם אני לא, כי כפי שאתה רואה ב־photo שאני שולח לך, בעצמי נעשיתי member של ה־mizrachi society האורתודוקסי. אחד כבר עשה בדיחה ואמר שאני נראה כמנקה ארובות בין שחורים.

Mbwapa Jumbo

צ"ף בדימוס של אוגנדה.²³

"מכתבים מניו נילנד" – מדורו הקבוע של הצ"ף מבאפא ג'מבו, כפי שהופיע ב"שלומיאל"

Briefe aus Neu-Neuland.

(Von unserem Spezial-Korrespondenten.)

VI.

Lieber *Mister* Schlemiel!

Unsere Zukunft ist ins Wasser gefallen, und deswegen wir werden bald sitzen auf dem Trockenen. *A mischief* oder wie man sagt im Daitischen: a Malheur is gekommen über Uganda, und die Juden fangen an zu werden unzufrieden mit ihrer Lage. Die ökonomische Lage is gut, nur die geographische Lage des Landes tut ihnen nicht gefallen. Zu meiner Schande ich muß gestehen, daß Chaskel der Schreiber

am meisten is schuld an der Verwirrung, und er hat geworden ein starker Agitator. Er läuft von einem zum andern und vom andern zum einen, schreiend: „In Rumänien, in Rußland und in Galizien es is uns gegangen schlecht; aber“ schreit er, „wir haben doch gelebt wenigstens unter Kulturvölker, wir haben doch gelebt unter Menschen mit Gefühl. Hier jedennoch sie sind wild wie die Wölfe. Und dann,“ ruft er aus, „wenn wir haben gewollt machen früher eine *excursion*, wir sind gegangen nach Deutschland, wo man hat aufgenommen uns mit Liebe und mitgegeben Polizisten auf den Weg, daß man soll uns

den Redner. Was soll ich Ihnen schreiben, guter *Mr. Schlemiel*? Chaskel hat durchgesetzt die Gründung von a zionistischen Verein, und man arbeitet scharf zu bringen die Juden nach Palästina. Natürlich das bessere Publikum hält sich abseits von der neuen Idee. Die reichen Leute sagen, es is an Utopie, daß sie sollen interessieren sich für Glück und Ehre des Judentums. Und unsere Staatspräsidenten sind Gegner, weil es is nicht sicher, ob sie werden einnehmen die gleiche Position in Palästina, auch Lord Rothschild, der Präsident des Parlaments, will nicht wissen davon, weil er hat die Gicht und is froh zu sitzen im Lande und nicht zu fahren wieder über das Meer. Die einzigen Antizionisten aus innerer Ueberzeugung sind die Reformrabbiner; denn sie warten mit Bestimmtheit auf Messias mit'n Esel. Ein Zeichen dafür, daß die Zeit nicht mehr kann sein sehr fern, sehen sie in der immer zunehmenden Vermehrung der Esel unter der Judenheit. Die Zionisten selbst sind bis jetzt noch gering an Zahl, und man schätzt sie auf zehn *members*. Chaskel der Schreiber is der Oberführer; der Student Simpelowitsch Chamerowski is Führer für die Abteilung Vegetabilismus; Chaskels Sohn Pinchas, der Radfahrer, is Führer der Abteilung für Hebung des Fremdenverkehrs in Palästina; der lyrische Dichter Jankew L. Bierkäse is Führer für Poesie und Prosa; der Abgeordnete und Künstler Rosen is Führer für die Kunst, die nach Brot geht; der Athlet Chajim Prummer is Führer für die Ab-

מיהו מר האזאמן?

גם אל מתנגדי אוגנדה ומנהיגיהם, שערכו בחרקוב מעין "מהפכת חצר" נגד הרצל, כיוון "שלומיאל" את חיציו, שכן הם הפכו את מחאתם נגד "מקלט הלילה" (כפי שקראו לאוגנדה) למלחמה אישית נגד הרצל ומעמדו כנשיא ההסתדרות הציונית, מלחמה שעלולה היתה לחתור תחת עצם קיומה של ההסתדרות. אולם למרות ההערצה להרצל מתח "שלומיאל" ביקורת עקיפה גם עליו, בגלל יחסו השתלטני והמתנשא כלפי האפוזיציה והציונים "המעשיים" וילי במבוס, דוד טריטש, אלפרד נוסיג ושאול רפאל לנדאו.

ליונגמן, שהמשיך לתקוף את ה"מזרחי" גם בגליונות הבאים ולא רק באמצעות חציף ג'מבו, היו מטרות נוספות לחיציו ודומה שירה לכל עבר. מדי חודש סקר בטור ה"te- Wochenschau (צירוף מילים של Wochenschau = סקירה שבועית, והמלה שוטה) את העולם היהודי והעביר תחת שבת ביקורתו את "האח"מים הציונים, מהם עסקנים דילטנטים שלפתע החלו לעסוק במדיניות מעשית". ב"שירי הזמן" שהתנוססו בשערי גליונות רבים הגיב על אירועים פוליטיים כנוסח "הטור השביעי" לימים של אלתרמן. כך, למשל, הצליף ב-1905 בצביעות האנגלים בשירו "אל ג'ו צ'מברלין", שהתנגד להגירת יהודים לאנגליה, משום שהם מטביעים על איזורי מגוריהם אופי של לאום זר. הוא המליץ, בשם האינטרס היהודי והבריטי, למצוא ליהודים ארץ מולדת אחרת:

אל ג'ו צ'מברלין

בדין וצדק את מרחבי בריטניה אתה חוסם
בפני עברים, על נפשם נסים מארץ הברברים,
כי ב'Eastend של לונדון משנים הם
הדר ויפי הרחובות המפוארים.

לאן חלפו, עברו עיתות האברים,
שרמסו חוצות הרובע בשוד ובפגיון?
עתה חמושי אקדח האזרחים עוברים,
רועדים מ'Jack the Ripper מאונס ובריון

אם מאורות האברים אכן חדלו,
ומרוזי השודדים המועדים?

או כה ירדו והידלדלו
להיות כשרים למגורי היהודים.

לכייסים ולזונות של לונדון
עם זה גזל מולדת נאמנה;
מ'Eastend האהוב רק זכרון
נותר, של סחי מאוס ומדמנה.

בדין על כן השמצת את עם היהודים,
ובפניהם את אנגליה פקדת לחסום;
שאגב כך המו גם רחמין לעם שבע נדודים,
זה אירווי כמוך ודאי לא יהלום.

מולדת מחפש אתה למרודי אדם
ומעיניך יורדות, זולגות דמעות תנין
כאילו רחמים נמלא לבך התם;
הוי בוש בחולשתך מר צ'מברלין.

סלה, שלמול אלה את גרמניה כדוגמה אציג;
שם מגרשים בבוז, בחרפות ורוק,
ברוב קללה וזעם עם נודדים עתיק,
ולפי פקודה המשטרה אחרי אובדים תדלוק.

שער העתון בו הופיע השיר "אל ג'ו צ'מברלין"

Schlemiel

Illustriertes jüdisches Witzblatt

Herausgegeben von Dr. Max Jungmann, Berlin

Zeitungsubonnement 2.50 Mk.
(inkl. Porto). Einzelnummer
25 Pf. (beide 1 resp. 5 Pf. Porto).
Prebenachmer werden nicht
angewandt. Der Herausgeber
übernimmt keine Verantwortung
für die gesammelten Interessen
des Judentums". Dr. Moses,
Berlin C. 2.
Spandauer Brücke 6.

Alle Zuschriften und Briefe sind
zu richten an den
Verlag des „Schlemiel“
für die gesammelten Interessen
des Judentums". Dr. Moses,
Berlin C. 2.
Spandauer Brücke 6.

Der „Schlemiel“ erscheint regelmässig am 1. eines jeden Monats.

No. 1
Sonntag, den 1. Januar 1905
III. Jahrgang

An Joe Chamberlain.

Du sperrst mit Recht die britischen Gefilde
Den armen Juden aus Barbarenländern.
Weil sie dem wunderschönen Strassenbilde
Von Londons Osten den Charakter ändern.

Wo sind sie hin, die ritterlichen Zeiten,
Da Stroh und Dolch noch herrschten in den Gassen?
Da musste der Revoiver euch begleiten,
Um auf Herrn Jac the Ripper anzupassen.

Wohin sind die historischen Spielunken,
Die freien Klubs romantischer Bandiden?
Sie sind unendlich tief herabgesunken
Und dienen jetzt als Wohnung den Semiten.

Den Dirnen Londons und den Taschendieben
Nahm dieses Volk die liebe Heimat weg;
Vom alten Eastend ist euch nichts geblieben
Als die Erinnerung und der Strassendreck.

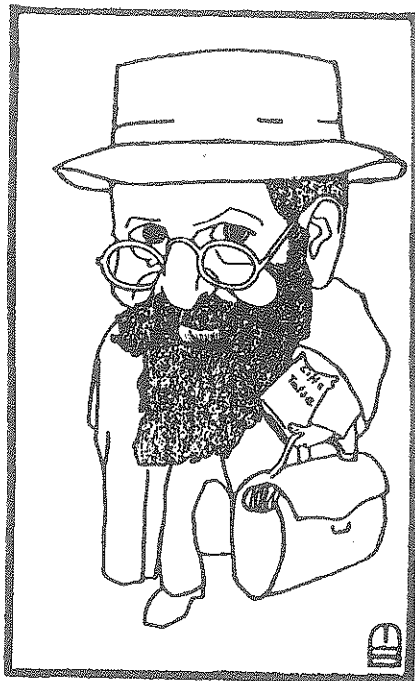
Drum war es recht, dass du gen Juda wüthtest
Und England sperrst den Füssen des Hebräer.
Doch dass du nebenbei auch Mitleid fühltest,
Das ist nicht würdig eines Europäers.

Du suchst ein Heimatland für diese Armen,
Und Tränen sah man dir im Auge stehn.
Als fühltest du ein menschliches Erbarmen —
Plui Teufel, alter Schwächling Chamberlain!

Verzeih, dass ich auf Deutschland dich verweise!
Dort wirft man sie hinaus mit Schand und Schmach
Und schickt den Fortgehetzten auf die Reise
Die Polizei und faule Witze nach. J.

"וויצבלט יהודי" היה ל"דפים יהודיים להומור ואמנות" (Juedische Blaetter fuer Humor und Kunst). אך מקדום הבטיח לשגר חיזיו לעבר המגותך והמנופה: בציונים לומדי עברית בהתלהבות "היודעים כבר לומר בשפה רהוטה 'שלום';" בתועמלנים, בארגונים ציונים ובמתבוללים לסוגיהם. אולם עתה נטל על עצמו יעוד נוסף: "שלומיאל יביא בכל גיליון אחד או שני מוספי אמנות והוא שואף להציג לא רק את האמנים הידועים במיטב עבודותיהם, אלא ישתדל לפלט לאמנים צעירים ומוכשרים את דרכם אל הציבור". הפעם נערך "שלומיאל" בסגנון כתבי העת המודרניים מבחינה ספרותית, אמנותית ואדמיניסטרטיבית. אל המערכת הוותיקה ("מועצת השלומיאלים", יונגמן וגרונימן) נוסף הצייר מנחם בירנבאום, שהיה מופקד על החלק האמנותי. לעורכים ולסופרים שולם שכר. "שלומיאל" התמסד.

Menachem Birnbaum

Davis der Herzenstärker.

איור של בירנבאום, עורך החלק האמנותי

לאחר שנתיים של הפסקה שב יונגמן, מעודד מן הנאמנות לעתונו, וחיידש את הופעת העתון. הוא פירסם גיליונות בודדים בפורים תרס"ז ובפורים תרס"ח, תחת השם "שלומיאל", ביטאון הציונים-הטריטוריאליסטים, ומכותרת המשנה – "מופיע באופן סדיר בפורים" – עולה, שהתכוון לעשות את הופעתו קבע, לפחות אחת לשנה. כהרגלו היו בגיליונות פורים אלה כדירות וסטירות פוליטיות מענייני דיומא, שכוונו בעיקרן לעבר הטריטוריאליסטים. שוב עקב הציף האוגנדי מבאפא ג'מבו אחרי מאמצי הטריטוריאליסטים לחפש מקלט לעם ישראל ברחבי העולם. בתרס"ז (1907) בדק תכנית חדשה ליישב יהודים בטקסס³⁰ ובפורים תרס"ח תר את מרוקו המערבית, שמא משם תבוא הגאולה, לאחר שהטריטוריאליסט הנודע ישראל זנגוויל נואש מטקסס. לרוע מזלו נישבה הציף במרוקו והוא פונה בתחנונים לשלומיאל שיפדה אותו מן השבי.³¹ אין אנו יודעים מה עלה בגורלו של ציף ג'מבו, כי יונגמן לא המשיך בגיליונות הפורים.

"שלומיאל" מתמסד

חלפו שנים. מלחמת העולם הראשונה על נוראותיה הסתיימה. פני העולם השתנו. הצהרת בלפור שינתה את פני הזירה הציונית. באו זמנים חדשים, רוויי יאוש ותקוות. שוב חש יונגמן ש"קיימת כמיהה מסוימת" ל"שלומיאל" בציבור היהודי. בשיבתו אל הבמה ראה מעין תחיית המתים:

יקיצת שלומיאל

הם קראו לי, הם פרצו לי שער, הם הזעיקוני מירכתי בור, לי כיפת-שוטים הבשו על ראש ושער שגם בעת כזאת יבקע שירי לאור.

הגיעה עת שוטים! שום היסטוריון נאור לא ידמך למי מאבותיך, שכן סגולות שוטים של קדומי דור לא ישיגון אף אחרוני צאצאין...³²

הפעם הופיע "שלומיאל" ברמות חדשה בהוצאה הציונית "וולטפולאג" בברלין. כבר ממבט ראשון ניכר עליו שבגר והרציץ. מסתם

מטרות לחיצי היתול סיפקו ל"שלומיאל" גם עסקנים שבאו לתנועה הציונית מחוגי המתבוללים חסרי הידע בנושאים יהודיים, שנכשלו לעתים בלשונם. הוא ציטט את אדולף פרידמן, ממנהיגי הציונים בגרמניה, שנהג בנאומיו להסתמך על דברי בר סמכא יהודי-רוסי בשם האזמאן, עד שהתברר שאותו האזמאן לא היה אלא העתון העברי "הזמן".²⁵ מקור לא אכזב לסטירה היו רבנים וכלי קודש ליברלים ורפורמים, שחשפו שאיפות התבוללות ופטריוטיזם מופרז. "שלומיאל" הפגיש רב וכומר לאחר בילוי פגרת הקיץ:

הרב: היכן בילית את חופשת הקיץ שלך, אדוני הכומר?
הכומר: בארץ הקודש. ואתה, אדוני הרב?
הרב: ברומא.²⁶

וכפי רב ברלינאי שם "שלומיאל" את הדברים הבאים בתפילת נעילה של מוצאי יום הכיפורים תרס"ד:

נודה לך אלוהינו, שנתת רק את יהודי קישנוב והומל למשיטה, וברוב חסדך חסת עלינו. בזאת הוכחת שוב תקפות האמרה העתיקה, הנהדרת: אלוהים אינו עוזב את הפרוסים. אך אם, אבינו שבשמים, תשפוך שוב חמתך על היהודים, לעולם תוסיח נא על יהודי פרוסיה. והיה וגם בין הפרוסים ימצאו רשעים, הסר נא לפחות את רוע הגזירה מעל הקהילה הקדושה ברלין. אמן.²⁷

ההלם והאבל שירדו על התנועה הציונית כולה במות הרצל, מצאו ביטויים ב"שלומיאל". בגיליון אבל מיוחד, שלא היה בו שמץ אירוניה, ספד "שלומיאל" למנהיג, שליווה אותו באהדה. ידוע שעל מיטת חוליו, בטרם מותו, ציפה הרצל לגיליון החדש של "שלומיאל" בקוצר רוח.²⁸ הדיכאון ותחושת היחמת שבהם היתה שרדיה התנועה הציונית נחגו אותותיהם גם במוראל וכדחף הסטירי של אנשי "שלומיאל". מכס יונגמן עיף מלשאת כנטל הוצאת העתון, שהיה מוטל כמעט כולו על כתפיו, ואחרי שמונה עשר חודשים הפסיק "שלומיאל" את הופעתו. אלא שלהפתעת עורכיו המשיך הירחון לחיות בתודעת הציבור ולא אחת נשמעו קולות: "רוקא לעת כזאת אנו זקוקים מאוד ל"שלומיאל".²⁹

קריקטורה על מנהיגי הציונות מ-1907

העתון קיים את שהבטיח. בגיליונותיו הופיעו עתה ציורים ורישומים, לעיתים בצבע, של אמנים יהודים כיוסף בודקו, גרישה אושרונט, ליאו פרוטובניק, ל. מאירסון, אברהם פלוקסט, פריץ שמש, גריגואר רבינוביץ, אוריאל בירנבאום, רחל שליט, יעקב שטיינהרט והרמן שטרק. במדור ה"ווכנשריטה" חידש אמיל סימונסון את ניתוחם ההומוריסטי של אירועים פוליטיים וגרונימן שפע אנקדוטות על ההווי היהודי אותו ראה בעת שירותו הצבאי במזרח אירופה במלחמת העולם הראשונה. כ"גלריה של שלומיאל" צרף גרונימן אל הרישומים של מנחם בירנבאום טקסטים סטיריים על אישי ציבור.

את מקס נורדאו, מראשי הדיפלומטיה הציונית, בירך ליום הולדתו השבעים. אך לא נמנע מלהזכיר למנהיג הציוני את הסתלקותו מחזית המדיניות הציונית בימים הקריטיים של מלחמת העולם הראשונה עת נמלט לספרד הנייטרלית, עד יעבור זעם.³³

תקופת חייו השנייה של "שלומיאל" נמשכה כשנתיים. אשר לרמת העתון, בגרותו לא ביישה את נעוריו, אם כי סגנונו הרדיקלי התמתן. אולם פגעי האינפלציה שלאחר המלחמה גרמו לעלייה מסחררת בהוצאותיו, ולמרות הצלחתו כעתון "הוא ירד למצולות יחד עם המרק הגרמני", כדברי המו"ל שלו. לא כן סבר עורכו מקס יונגמן: "לדעתי יכול היה העתון לגבור על האינפלציה כעתונים אחרים, אילו גילה הציבור היהודי יותר עניין בכך. כתב העת התמוטט מאותה הסיבה כקודמו ב-1903-1905 — מהעדר סיוע. לו היה מספר מנוייו כמספר מבקריו, יכול היה העתון להתקיים עוד זמן רב."³⁶ העורך נפרד מקוראיו בנימת מרירות ופסימיות:

פרידה

מחו עתה דמעה, הרבו להתיפח עת שלומיאל את נשמתו נופח. מותו גאל אותו מסבל ויגון, מנוחת עולם מצא היום בזה הגיליון. מלא חדות חיים איזא אל יעודו שעת, היאך הניף בעוז וכוח את עטו החד.

על מרטין בובר, אפוף המסתורין, כתב:

לעולם אל תאמר כי הבנת אותו עד תום: ראשית, איש לא יאמין לך זאת; שנית, הוא עצמו מתרעם על כך; יתר על כן אין זו אמת. הוא כותב בשביל העדה הקטנה של חסידי הסלון הדאדאיסטים ובשביל העדה הגדולה של אלה שאינם מחשיבים מחשבה פשוטה ובריאה, אלא עם קישוטיה הפנטסטיים והעוויותיה האבסורדיות. מעולם לא נעשתה ההטפה לפשטות הדעת ביתר לוקוסו והדרגות; מעולם לא נעשתה התעמולה לשיבה לטבע ביתר בזבוז של אמונות; מעולם לא נלחמו בה באינטלקטואליות, ביתר רוח וחריפות-שכל. הרב העמיד תלמידים, וקטניהם וקטניקטניהם מגלים התקדמות מתמיהה באמנות להשיח עצמם על דרך שאינה מובנת, ובניגוד לו שלא להסתיר מחשבות במלים. בעוד הרב מגיע בסופו של דבר, בנתיבות, לפעמים מפותלות, לחכמת אבותיו, שהללו קנו אותה ביתר נוחיות, הרי התלמידים שלטת בהם יהירות נבוכה ואובדת-עצות. יתגלגלו נא רחמיו עליהם...³⁴

ועל אלברט איינשטיין:

לאן שלא תפנה שומעים: איינשטיין, החוקר הגדול אלברטוס מקסימוס, תורת היחסות, הגבלת האין-סוף, הגדול מניוטון. לאדם שלא גדל עם קואורדינטות קל יחסית לשיר שירי תהילה על איינשטיין, אך לחלוטין אי אפשר להבינו. האם נפל לו על הראש תפוח יותר גדול מאשר לניוטון? האם נעשתה אמריקה על ידי איינשטיין שוב לארץ האפשרויות המוגבלות? זאת כבר הוכיח וילסון. שומו שמים! מה קרה? מה מתרחש?

זוהי דוגמה חדשה! Credo quia absurdum est! חייבים להאמין בזה. נצחון חדש של המדע הגרמני, של הרוח הגרמנית, של יסודיות גרמנית ושל חריצות גרמנית! יתרון הגזע הגרמני מוכיח עצמו... זאת אומרת, כמובן, לאחר ועד כמה שהתיאוריה החדשה הוכחה כנכונה.

אך — לו היו התוצאות שליליות — היה לנו עניין עם בלוף פסבדו-מדעי של יהודי שאפתן! שהרי — הכל יחסי.

ג. — סקרן אני לדעת, בתור מה נחשב איינשטיין בצרפת. כגרמני? או כיהודי? עכשיו יתברר מי אהוד פחות, הגרמני או היהודי?³⁵

שלומיאל' נגד מפלגות וכיוונים רוחניים יהודיים.

מערכת "מגורה" תבעה מעורכי "שלומיאל", שהיו בלתי תלויים בה, לוותר על אופיו הסטירי. ויתור כזה היה בעיניהם כהתאבדות, הם סרבו לעשות זאת והתפטרו. לפיכך הודיע מו"ל "מגורה" למנויים על הפסקת "שלומיאל" "עד להודעה חדשה". עם זאת הביע את תקוותו, שמערכת בהרכב אחר "תהפוך את 'שלומיאל' לכתב עת להומור ואמנות יהודיים", שבזכות הויתור על הסטירה הפוליטית יתרום תרומה חשובה לתולדות התרבות היהודית. משאלה זו לא נתמלאה.

פלישתים עליך שלומיאל

"שלומיאל" לא נכנע. חודש אחרי סגירתו בווינה הופיע בברלין גיליון מיוחד לציון יום הולדתו החמישים של הפעיל הציוני הוותיק אלפרד קליי. לאותו מחאה, כמדגיש את יעורו המקורי, חזר שלומיאל אל שמו הראשון: "עתון יהודי להומור וסטירה". בעמוד השער הפליא עקיצותיו באנשי וינה. מצטער הוא שבהופעתו שם לא אימץ את עצת ה"קולגה" היינריך היינה:

לעולם בל יעז ההומור להתקרב אל הפלישתים*, אלה לא ניתנו לטעום דבשו. נשמותיהם המאובקות נחרדות, וידקרו בעקבו, לגרש את זה הזר מהר מעל פניהם. על כן תבינו שנמאסו עלי, כשנסוגתי שוב אל הנירוונה. יעלזו פלישתים עתה, לרווחה ינשמו, כי נפטרו ממני, כי קברוני, כאשר עשו פלישתים לחברי טיל אולנשפיגל. גם הוא קם לתחייה ברעם, כי נצחית נפשו כנפש פלאנדריה. כך שלומיאל בבוא היום יקיץ לגורלו. אך ביתניים רק אופיע מזמן לזמן, כאשר אראה נושא ראוי לשיר.⁴¹

* "פלישתים", כינוי גרמני לעיר בורגנים מוגבלים ו"מרבועים".

אלפרד קליי, שנלחם כימי דור נגד "העדר האטום", היה ראוי להומור מיטיב ולעקיפה של חיבה. "שלומיאל" העריך את סגולותיו

המרץ המחודש של "שלומיאל" השתקף מכל מדוריו. כטיל אולנשפיגל הקם לתחייה, שוב ירה חיצו במתנגדים וירידים. ביהודים שמצאו להם מנוחה ומרגוע בבורסה של ברלין על רקע ההתייצבות הכלכלית שלאחר האינפלציה והרגיעה הפוליטית; באשליית השלום הנצחי הנראה כביכול באופק; בציונים שורי נפש. שכן, למרות האתגרים שהציב עתה בניין הבית הלאומי בארץ ישראל, עדיין לא החלה ההנהלה הציונית (בלונדון) לארוז את חפציה כדי לעלות לציון. אכן רבים קשיי העלייה והיא מחפשת צידוק לפעילותה בגלות. "לעומתם מקדימה גרמניה שוב את שאר העולם. החלוצים מרחוב הסכסונים (מושב הנהלת התאחדות הציונית בגרמניה) בברלין השלימו כבר את 'העלייה' לרחוב מיינקה" (שם שכנו משרדיה החדשים של הנהלת ההתאחדות).

גם מתנועת הנוער הציונית "בלאר-וייס" ופולחן מנהיגם ולטר מוזס לא חסך "שלומיאל" שבטור:

מיד לאחר עליית בוגרי התנועה לארץ ישראל הם ייאספו למרגלות הר סיני שם יוכרוזו דיברות האגודה: "מקהלת נערו ונערים כבר עורכת חזרות לשירת הימנון על פי מנגינת הלנדס-קנכטים, לקבלת פניו של [ולטר] מוזס היורד מהר סיני. כדי שהכל ייערך נאמן לסגנון מיכאלאנג'לו אוספים כל חברי האגודה תרומות לזוג קרניים מזהובות עבור מוזס. ניסוח הדיברות עדיין נדון בהתייעצות חשאית של המנהיגים." אך כמה שברי פסוקים דלפו, ואותם מוסר "שלומיאל": "אנוכי... אנוכי... אנוכי..."⁴⁰

מסתבר שחיצו "שלומיאל" לא היו לטעמם של קוראי "מגורה" וטרדו את שלוות רוחם. אולי בא כאן לידי ביטוי הניגוד בין האווירה של ברלין התוססת, הביקורתית-החצופה, של התיאטרון והקברט הסטירי של שנות ה-20, לבין וינה השרויה בגעגועים וחלומות לימי הזוהר של הקיסר פרנץ-יוזף. במאמר ראשי הסבירה מערכת "מגורה", שהניסיון להחיות את "שלומיאל" "נדחה בהחלטיות" על ידי הציבור היהודי והעתונות מבחינת צורתו ותוכנו. מנויים רבים מחו במכתבים למערכת, "שיעורו האפוליטי, התרבותי הטהור של 'מגורה' נעכר על ידי המאבק הפוליטי של

סביבו סקר חוג נדיבים גדול, צבא רב וידיעהכל, מיטיבי כלייכול, הם משענות אונו, רעירלקרב (במיל). ששפע חכמתם היממם בברק וגיל. אם לא פירנס את רוחכם זה התחכום, סימן לשלילותו הוא, לאפסות של כלום.

על רגליו הצעירות שלומיאל בדד עמד, בכו להולך, הזילו דמע, התאבלו מעט... הוא מת, טוען המו"ל, כי מחיר הנייר וגם הדפוס הלך והאמיד. אף על פי כן אני תוהה, שואל אמנם, אם לא נפטר מלב שבור, שותת דווי ודם.³⁷

אפיזודה בווינה

אף על פי כן לא נואש יונגמן גם הפעם. ב-1924 עשה ניסיון נוסף להחיות את "שלומיאל". הוא הגיע להסכם עם עורכי "מגורה", ירחון יהודי וינאי מצוייר "לכל המשפחה", שחשבו להוציא את "שלומיאל" כמוסף, "כדי לתת לידידינו וקוראינו ראייה רחבה ככל האפשר על המהות והיצירה היהודית."³⁸ בדצמבר 1924 פתח הגיליון הראשון מחזור של חיים חדשים, אמנם במתכונת מצומצמת מן הקודמות אך בעיצוב נאה, כשעורכי בברלין הם יונגמן ובירנבאום. שבע מדורים אך אופטימי שר "שלומיאל":

אני עולה על הבמה

צעיר הייתי אז, מלא מרץ ואיל, נישא מעל צרות תבל. אותי מות'דמה אז קטל, והוריוני שאולה אל מלכות הצל.

אך שוב אל חיי דרור, עזוז, העלתה אותי סופת המהפכה, הטח בבני הדור דברי במלוא הבז שבתני מעמק הבכא.

נקעה נפשי לראות כיצד שקע דורי והתמוטט תחליף-תרבות; אך האינפלציה בעטה באחורי, כמעט והשתיקתני לצמיתות.

שוב התעוררתי, נס שוטים הנך בפעם השלישית בעוז תמים. אורך חיים על שלומיאל הרעף, אגא בחסוך, הו אלוהים.³⁹

המחודשת בקריאה רמה: "שלומיאלי כל הארצות התאחדו!" כשנפח נשמתו בפעם ההיא התנחם אחד מקוראיו, שאין זה אלא פסק זמן לתנומה לשם צבירת כח לקראת תקומתו ביתר עוז ונעורים, כי

בני האלמוות הם השלומיאליים,
משום שלומיאליים הם
בכוח תורשתם.⁴²

כאחד הנואמים המזהירים של ציוני גרמניה, שקולו קול יעקב, אך ידיו, ידי עשיו עתירות שיער, בוויכוח עם מתנגדיו. "כמובן שגם הוא לא נמלט במשך 20 השנים האחרונות מן ההסתיידות, בהשוואה לנוער האינטלקטואלי היוצר ללא ליאות אידיאות חדשות."

גליון היובל לקליי היה שירת הברבור של "שלומיאלי". ב־1919 פתח את הופעתו

1. תיאודור זלוציסי (1874-1943), רופא. מראשוני הציונים בגרמניה, ממייסדי איגוד הסטודנטים הציוני, חבר הוועד המרכזי של התאחדות ציוני גרמניה.
2. סמי גרונמן (1875-1952), עורך דין. חבר הוועד המרכזי של התאחדות ציוני גרמניה. עורך דין הקונגרס הציוני, סופר, מחזאי. בין מחזותיו הנודעים: "שלמה המלך ושלמי הסנדלר".
3. אמיל סימונסון (נפטר ב־1938), ד"ר. חבר הלשכה המרכזית של התאחדות ציוני גרמניה בברלין.
4. מקס יונגמן (1874-1969), רופא, סופר, מחזאי. ממייסדי איגוד הסטודנטים הציוני בברלין.
5. במדבר: א, 6; ב, 12; ז, 36, 41; י, 19.
6. ראה: Adelbert von Chamisso, Peter Schlemihls wundersame Geschichte, מהדורה שנייה, Berlin, 1923.
7. דרג נומך בהיררכיה האקדמית שרוב היהודים נאלצו להסתפק בו.
8. שלומיאלי, גליון 1, מאי 1903. מערב־ברלין היה מקום מגוריהם של יהודים אמידים.
9. שם.
10. ראה: קשר 6, מאי 1989, עמ' 12-20.
11. שלומיאלי, גליון מס' 1, מאי 1903.
12. שם.
13. "קלדרטש" — עתון פוליטי־סטירי 1848-1944. תחילה בעל כיוון רדיקלי. מ־1864 תמך בביסמרק ונשא אופי לאומני. "סימפליציסימוס" — שבועון פוליטי־סטירי, 1896-1944. הופיע מחדש ב־1954.
14. סמי גרונמן, זכרונות של יקה, תל אביב 1946, עמ' 217. להלן: זכרונות של יקה.
15. שם.
16. שם, עמ' 209.
17. על יליוס מוס וה"גנרל־אנצייגר" ראה: Daniel S. Nadav, Julius Moses, und die Politik der Sozialhygiene in Deutschland תל אביב 1985, עמ' 120-132.
18. M. Jungmann, Erinnerungen eines Zionisten, 1959 (זכרונות של ציוני) ירושלים 1959, עמ' 62. להלן: יונגמן, זכרונות.
19. הרצל אל יונגמן, 7 בדצמבר 1903, ארכיון ציוני מרכזי (להלן אצ"מ) A 94/1.
20. הרצל אל יונגמן, 6 בפברואר 1904, שם.
21. המחאה על סך 100 קרונות כתמיכה ב"שלומיאלי" (על טופס הוועד הפועל הציוני), 1 במרס 1903; המחאה חודשית של הרצל בסך 20 מרק עבור תחרות פרסים, 4 בינואר 1904; 1 במרס 1904, אצ"מ A 94/1; יונגמן, זכרונות, עמ' 62.
22. שם, עמ' 64.
23. שלומיאלי, מכתבים מניו־יורק, 1 בנובמבר 1903.
24. שלומיאלי, גליון 1, 1 בינואר 1905.
25. זכרונות של יקה, עמ' 219.
26. שלומיאלי, גליון 12, 11 בדצמבר 1904.
27. שלומיאלי, גליון 1, 1 בנובמבר 1903.
28. יונגמן, זכרונות, עמ' 68.
29. שם, עמ' 70.
30. שלומיאלי, גליון מיום 28 בפברואר 1907.
31. שלומיאלי, גליון מיום 17 במרס 1908.
32. שלומיאלי, מבוא לכרך 1919-1920.
33. שלומיאלי, גליון 6, 1921.
34. שלומיאלי, גליון 24, יוני 1920. התרגום של רב סדן.
35. שלומיאלי, גליון 21, 1920.
36. יונגמן, זכרונות, עמ' 71.
37. שלומיאלי, גליון 24, יוני 1920.
38. "מנורה", 12, דצמבר 1924.
39. שלומיאלי, גליון 1, במצורף לעתון "מנורה", גליון 12, דצמבר 1924.
40. שם.
41. "שלומיאלי" — "על קליי", גליון מיוחד, 25 בינואר 1925.
42. D.E. שלומיאלי, גליון 24, 1920.